

MOVANAUNNAHRDA BOLA HUQUQLARINING SHAKLLANISHI

Muhammadnur Murodxonov

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi, talaba.

A.Qodiriy ko'chasi 11, 100011, Toshkent, O'zbekiston.

E-pochta: murodkhonovmukhammadnur@gmail.com

Annotatsiya:

Ushbu maqolada O'rta asrlarda Movarounnahrda yashab ijod qilgan allomalarimiz Majduddin Muhammad Usturshaniy kabi buyuk mutafakkirlarimizning hozirgi kunda aytilayotgan G'arb ulamolaridan uch asr avval «Bola huquqlari»ga doir ilk fundamental asar sohibi ekanligini ko'rishimiz mumkin. Majduddin Muhammad Usturshaniy asarining ilmiy qiymatini yanada oshirib, uni inson huquqlarining muhim segmentlaridan birini tashkil etiladigan yuvenal huquq, ya'ni bolalar huquqi ilmiy yo'nalishining shakllanishi tarixi bo'yicha benazir manbaga aylantiradi.

Kalit so'zlar: Majduddin Muhammad Usturshaniy, Inson huquqlari, Prezident, BMT, Gugo Grotsiy, Tomas Gobbs, islom huquqi, xalqaro huquqi, normativ huquqiy tizim.

FORMATION OF CHILDREN'S RIGHTS IN MOVANAUNNAHR

Muhammadnur Murodkhonov

International Islamic Academy of Uzbekistan, student.

A. Qadiri str. 11, 100011, Tashkent, Uzbekistan.

E-mail: murodkhonovmukhammadnur@gmail.com

Abstract:

This article we can see that great thinker such as Majduddin Muhammad Usturshani, who lived in Movarounnahr in the Middle Ages, were the authors of the first fundamental work on "Child's Rights" three centuries before Western scholars. Majduddin Mohammad further increases the scientific value of Usturshani's work, turning it into a unique source in the history of the formation of the scientific

direction of juvenile law, that is, children's rights, which is one of the important segments of human rights.

Keywords: Majduddin Muhammad Usturshani, Human rights, President, UN, Hugo Grotius, Thomas Hobbes, Islamic law, international law, normative legal system.

ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВ ДЕТЕЙ В МОВАНАУННАХРЕ

Мухаммаднур Муродхонов

Студент Международной исламской академии Узбекистана.

А. Кадыри ул. 11, 100011, г. Ташкент, Узбекистан.

Э-почта: murodkhonovmukhammadnur@gmail.com

Аннотация:

В данной статье мы видим, что такие великие мыслители, как Мадждуддин Мухаммад Уsturшани, живший в Моваруннахре в средние века, были авторами первого фундаментального труда по «Правам ребенка» на три столетия раньше западных ученых. Мадждуддин Мохаммад еще больше повышает научную ценность работы Уsturшани, превращая ее в уникальный источник в истории формирования научного направления ювенального права, то есть прав ребенка, которое является одним из важных сегментов прав человека.

Ключевые слова: Мадждуддин Мухаммад Уsturшани, права человека, Президент ООН, Уго Гроций, Томас Гоббс, исламское право, международное право, нормативная правовая система.

KIRISH

Inson huquqini ta'minlash va uni himoya qilish kishilik jamiyati taraqqiyotining barcha bosqichlarida eng asosiy va bosh masalalaridan biri bo'lib kelgan. Demokratik huquqiy davlatda inson huquqini himoya qilish mexanizmi mukammal yaratilgan bo'lishi lozim. Har bir mamlakarning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy hayotida inson huquqi muhim ahamiyat kasb etib, u shu jamiyatning demokratik taraqqiyot darajasini ko'rsatuvchi asosiy mezon,



davlatning insoniyligini belgilovchi “indikator” hisoblanadi. Inson huquqining milliy yurisdiksiya ta’sirga olinganligi unga nisbatan huquqiy munosabatlar vujudga kelganligini bildiradi. Inson huquqi bilan bog‘liq vujudga kelgan va vujudga kelishi mumkin bo‘lgan munosabatlarning aksariyat qismini inson huquqini qonunchilik tarmog‘i tartibga soladi. Inson huqulari tushunchasi barcha huquq tizmlarida o‘z o‘rnini topganini ko‘rishimiz mumkin. Bu islom huquqi, anglo-sakson (umumiy huquq), romano-german (mintaqaviy huquq), tizimlarida bo‘lishi mumkin. Inson huquqi butun insoniyatning orzu-umidlarini o‘zida jamlagan keng qamrovli tushunchadir. Shu ma’noda bugungi kunda yangi O‘zbekistonda inson huquqlariga rioya etish va himoya qilishning milliy mexanizmini yanada mustahkamlash va rivojlantirish bo‘yicha tizimli choralar qabul qilindi. Bugungi kunda O‘zbekiston BMTning majburiy mehnatga qarshi konvensiyaga qo‘shildi, mamlakatimiz ishtirokchisi bo‘lgan inson huquqiga bag‘ishlangan 80 dan ortiq asosiy xalqaro hujjatlar, BMTning ushbu sohadagi 10 ta asosiy xalqaro shartnomalarining qoidalari inson huquqi va erkinliklarini samarali himoya qilishni ta’minlovchi yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va milliy qonunchilik normalarida o‘z ifodasini topdi. Milliy taraqqiyotimizning bugungi kun yangi islohotlar bosqichida insonning ta’lim va tarbiya olish masalasida amalga oshirilayotgan barcha islohotlarimizning asosiy garovi sifatidagi vazifa deb qaralmoqda. Xususan, O‘zbekiston insonning ta’lim olish huquqi sohasidagi BMTning butun dunyo dasturida faol qatnashmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev haqli ravishda ta’kidlaganidek, «...inson huquqlarini ta’minlash samaradorligini yanada oshirish uchun milliy strategiyamiz bo‘lishi lozim, milliy strategiya doirasida inson huquqlarini o‘qitilishining uzluksiz tizimini yaratish, umumta’lim maktablari, oliy o‘quv yurtlari, kadrlari qayta tayyorlash markazlarida “Inson huquqlari”, “Bola huquqlari” “Ayollar huquqlari” nomli maxsus o‘quv kurslarini joriy etishning vaqti-soati keldi» (Mirziyoyev Sh., 2019.).

Inson huquqlarining yana bir insitutsional sohalaridan biri “Bola huquqlari” hisoblanadi. Bu sohaning alohida ajralib chiqishi ham bir buncha davr talab qilganligini ko‘rishimiz mumkin. Mamlakatimiz aholisining qariyb 35 foizini, ya’ni 11 mln. Dan ortig‘ini 18 yoshgacha bolgan bolalar tashkil etadi. Bu

ko'rsatkich o'ta salmoqli bo'lib, bolalarni har bir millat taqdirida uning kelajagini belgilovchi omil sifatida tarbiyalash masalasi davlatimiz kelajagi uchun hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev o'z nutqining birida, bolalar haqida shunday fikr bildirgan:

Darhaqiqat, bugungi globallashuv sharoitida mamlakatimizda yuksak ma'naviyatli, mustaqil fikrlovchi, keng dunyoqarash va chuqur bilimga ega bo'lgan vatanparvar bolalarni tarbiyalash, ularda turli mafkuraviy tahdidlarga qarshi immunitetni shakllantirish, buning uchun ularga barcha ijtimoi-iqtisodiy, huquqiy shart-sharoitlarni yaratib berish davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan asosiy masalalardan biriga aylandi.

Kishilik jamiyati taraqqiyotining rivojlanish bosqichlariga nazar solsak, bolalar huquqi kishilik jamiyati tarixida eng qadimiy muammolardan biri hisoblanadi. Bolalar huquqi boshqa toifa insonlar huquqidan farq qilib, uarning huquq, erkinliklari va majburiyatlari alohida tartibda, ma'lum imtiyozlar asosida hamda o'ziga xos xususiyatlar bilan tartibga solinadi. Bola huquqi deganda, bolalarning manfaatlari, erkinliklari va majburiyatlarini tartibga soluvchi huquqiy normalar yig'indisi tushuniladi (Rustambayev M.X., 2022:139). IX-XVII asrlarda Qadimgi Rusda Xristian dinining paydo bo'lishi natijasida ruhoniylar tomonidan bolalarga nisbatan rahm-shafqat g'oyalarini targ'ib qilish orqali «bolalardek bo'ling» degan yangi munosabatlar o'rnatila boshlangan. Butun Rus imperatori Aleksey Romanov (1645 – 1676-yillar) davridan boshlab, to XIX asrning oxirigacha bo'lgan davrda bolalar huquqiga nisbatan qonun asosida tartibga solish masalasiga alohida e'tibor qaratilgan. Xususan, 1649-yilda qabul qilingan «Tuzuklar» (Ulojeniya)da belgilangan qoidalarga ko'ra bolaning tug'ilishi, nikohsiz tug'ilgan bolaga nisbatan munosabat belgilangan bo'lib, uni Rossiya tarixidagi birinchi yuridik hujjat sifatida aytish mumkin (Rustambayev M.X., 2022:143). Jumladan, xalqaro huquq fanining asoschisi hisoblanadigan niderlandiyalik **Gugo Grotsiy** (1583-1645 yillar) zamonaviy tushunchadagi inson huquqlari nazariyasining ham asoschilaridan biri sanaladi. Yevropadagi Sakson yillik (1568–1648 yillar) va O'ttiz yillik (1618–1648 yillar) urushlar davrida yashagan mazkur huquqshunosning 1625 yilda chop etilgan «Urush va tinchlik huquqi» asarida inson huquqlari bilan bog'liq bo'lgan adolatli urush haqidagi nazariya ham shakllantirilgan. Chunki, G.Grotsiyning asarlarida bayon qilingan





xalqaro huquq nazariyasi negizida insonning tabiiy huquqlari haqidagi ezgu g'oya yotadi. Uning ta'kidlashicha, «tabiiy huquqlar – bu sog'lom tafakkurning ustuvorligi va taqozosidir: shunga muvofiq u yoki bu xatti-harakat o'zining mantiqiyligi yoki mantiqqa xilofligidan kelib chiqib, ma'naviy sharmandalik yoki ma'naviy zaruratdir» (Hugo Grotius., 2005:150-151). Darhaqiqat, insonning tabiiy huquqlarini o'zida mujassamlashtirgan bunday umumjahon bitik birgan paydo bo'lmagan. Bu jarayon qator bosqichlarni o'z ichiga qamrab olgan. Jumladan, ingliz faylasufi **Tomas Gobbs** (1588–1679 yillar) Grotsiy g'oyalarini rivojlantirib, ijtimoiy kelishuv nazariyasini shakllantirgan. Uningcha, odamlar o'rtasidagi barchaning barchaga qarshi dushmanlik holati ular o'rtasidagi o'zaro majburiyatlarning yo'qligi tufayli sodir bo'ladi. Shuning uchun o'z xavfsizligi va tinchligini ta'minlash uchun odamlar o'zlariga tegishli bo'lgan individual huquqlarning bir qismidan voz kechib, ularni davlat tasarrufiga beradilar. Bunda odamlar o'z himoyasini ta'minlash va jamiyat xavfsizligi nazoratini amalga oshirish haqida davlat bilan bamisoli bitim tuzganday bo'ladilar (Atayev M., 2021:15).

Islom dini kishilik jamiyatida o'z o'rnini topib, uning dunyoviy va diniy hayotida amaliy suratda tatbiqini topgan ilk saodat asridan boshlab bolalar tarbiyasiga katta ahamiyat berib keladi. Bu ta'limot va uning yo'l-yo'riqlari jamiyat asosining poydevori, ummat istiqboli bo'lgan yoshlarning har tomonlama komil inson bo'lib yetishishlarini talab qiladi. Islom huquqshunosligining iste'dodli tadqiqotchilaridan biri Syukiyaynen aytganidek, «...inson huquqlari bo'yicha tugal konsepsiyaning shakllanishi nafaqat G'arb tafakkuri, balki boshqa madaniyatlar va noxristian dinlarning ham mahsulidir. Jumlada, g'arblik ayrim tadqiqotchilar islom tafakkuri o'rta asrlar Yevropasidagi harbiy asirlarning huquqiy maqomini belgilashga o'zining muayyan ta'sirini o'tkazgan degan xulosaga kelishgan» (Сюкияйнен Л.П., 2014:81). Afsuski, bunday e'tiroflar yakkam-dukkam hollardagina uchraydi. Shuning uchun ham ushbu tarixiy haqiqat yuzini qoplagan g'uborni tozalash hamda uning hamon dolzarb bo'lib qolayotgan hayotiy kuchini ochib berish bugungi tadqiqotchilarning burchidir. Rasululloh (s.a.v) muborak hadisi shariflarida ota-onalarni yosh bolalarga mehribonlik va g'amxo'rlik ko'rsatish, to'g'ri aqida va sog'lom tarbiya asosida voyaga yetkazishga undaganlar: «**Farzandigizdan muqaddas dinimizda**

buyirilgan ishlarni qilishni va qaytarilgan narsalardan saqlanishni talab etinglar, shu ishlaring ularni oxirat azobidan saqlaganlarning bo'ladi» (Ibn Jarir rivoyati).

Kengroq mushohada yuritadigan bo'lsak, yosh avlodni yuksak insoniy fazilatlar sohibi qilib tarbiyalash nafaqat jamiyat, balki har bir oila va har bir ota-onaning ham asosiy vazifasidir. Istiqlolimizning dastlabki yillaridan boshlab hanafiy mazhabi asoslarini o'rganish va movarounnahrlik olimlarning ushbu mazhab rivojiga qo'shgan hissalarini tadqiq qilish va ommaga yetkazishga katta e'tibor qaratildi. Movarounnahrlik olimlar tomonidan Abu Hanifa va uning shogirdlari Muhammad ibn Hasan Shayboniy hamda Abu Yusufning asarlariga asoslangan holda juda ko'plab ilmiy risola va qo'llanmalar bitilib, ushbu mazhab taraqqiyotiga katta hissa qo'shildi.

Mashhur «Hidoya» asarining muallifi Burhoniddin Marg'inoniyning iste'dodli shogirdi **Majduddin Muhammad ibn Mahmud ibn Husayn Usturshaniy**ning «Jome' ahkom as-sig'or» («Voyaga yetmagan bolalarga taaluqli shar'iy hukmlar majmuasi») asari shunday asarlar sirasiga kiradi. «Jome' ahkom as-sig'or» asari shu paytgacha hanafiy mazhabi asosida yosh bolalarning haq-huquqlari xususida yozilgan eng yirik fiqhiy asarlardan biri sifatida e'tirof etilgan. Ushbu asar fiqh (islom huquqi)ga oid yuzga yaqin manbalarda tarqoq holda keltirilgan, yosh bolalarga taaluqli shar'iy fatvolar va hukmlarni jamlagan. Majduddin Usturshaniy o'z davrigacha yashab, ijod etgan hanafiy mazhabiga mansub barcha faqihlarning fiqhiy fatvolarini o'rganib, voyaga yetmagan yosh bolalarga taaluqli masalalarni to'plab, alohida kitob shakliga keltiradi.

E'tibor berishimiz lozim bo'lgan asosiy fikr shundan iboratki, bola huquqqa asoslangan ilk fundamental va mukammal asar G'arb olamida emas, balki bizning diyorumizda, hozirgi O'zbekistonning Jizzax vohasida yozilgan. Zero, bu asar G'arb dunyosidagi inson huquqlari masalasiga bag'ishlangan nazariy konsepsiyalar shakllanishidan tahminan to'rt yuz, bola huquqlariga oid ilk normalar paydo bo'lishidan esa, olti yuz yil avval yozilgan. Boshqacha aytganda, antik davrda ko'tarilgan insonning tabiiy huquqlari haqidagi g'oyaga G'arbda qayta murojaat qilinishidan anchagina muqaddam Sharqda uni ruyobga chiqarishning mukammal mexanizmlarini shakllantirgan edi. Zero, fatvo instituti asrlar davomida musulmon jamiyati hayotini tashkillashtirishning shariatga



muvofiq asoslangan muvofiqlashtiruvchi mexanizmi vazifasini bajarib kelgan, fatvolar ijtimoiy va individual ahamiyatga molik katta-kichik muammolar yechimining huquqiy-me'yoriy mezonlari sifatida amal qilgan.

Yana shuni ta'kidlash lozimki, o'rta asrlar va keyingi tarixiy davrlarda ham norasidalar huquqlariga bag'ishlangan alohida asar yozilgani ma'lum emas. Bu Majduddin Muhammad Usturshaniy asarining ilmiy qiymatini yanada oshirib, uni inson huquqlarining muhim segmentlaridan birini tashkil etiladigan yuvenal huquq, ya'ni bolalar huquqi ilmiy yo'nalishining shakllanishi tarixi bo'yicha benazir manbaga aylantiradi. Rasululloh (s.a.v.)ning: «**Bolalaringizga odob beringlar va odoblarini chiroyli qilingiz**», degan hadislaridan anglaymizki, bolalarni har tomonlama yetuk va barkamol e'tibor qaratiladi. Boshqa bir hadisda: «**Birorta ota o'z farzandiga xulq odobidan afzalroq meros berolmaydi**», deb marhamat qilingan. Bu esa bolaning yosh paytidanoq uning odob-axloqi, tarbiyasi bu muhim ish ekanligi va ularning huquqlarini hurmat qilish lozimligini ko'rishimiz mumkin. Sharqning ulug' mutafakkiri va donishmandi Abu Ali ibn Sino farzand tarbiyasi haqida vasiyat qilib, shunday degan edi: «Yosh bola o'qiydigan joyda odob-axloqli, turish-turmushi namunali bolalar bo'lishi lozim. Chunki yosh bola har bir narsani ularga taqlid qilib o'rganadi va ular bilan do'st bo'ladi».

XULOSA

Inson huquqi islom ta'limotida muhim o'rin egallaydi. Qur'oni karim va hadisi shariflarda inson qadr-qimmati, haq-huquqlari masalasiga keng o'rin berilgan. Unda insonning shaxsiy, ijtimoiy huquqlari shariat qonun-qoidalarida asosida bayon qilingan. Islom huquqi manbalarida inson taqdiri va hayoti Alloh nomi bilan bog'liq holda ifodalangan. Bunda yer yuzidagi barcha insonlarning Alloh oldida tengligi, har bir insonga Alloh tomonidan berilgan ne'matlardan barobar foydalanishi zarurligi belgilangan. Qur'oni karim va hadisi shariflarda insonning Alloh va shariatdagi haq-huquqlari inson foydalanishi zarur bo'lgan huquqlar ko'rsatilgan. Masalan, Qur'oni karimning «Baqara» surasidagi 223, 228, 229, 230-oyatlarida erkak va ayollarning nikohiga kirish yoki nikohdan chiqish huquqi, «Oli imron» surasining 20-oyatida islom diniga e'tiqod qilish huquqi va insoning boshqa huquqlari shariat talablari asosida bayon qilingan. Imom Buxoriyning «Al-adab, al-





mufrad» (odob durdonalari) asarida ota-ona haqini ado qilish, farzandning ota-onasi oldidagi va ota-onaning farzandi oldidagi haq-huquqlari, ziyorat qilish, turar joyga ega bo'lish va boshqa haq-huquqlari hadislarda qayd etilgan. Hadisi shariflarda insonning qadr-qimmatini kamsitishga yo'l qo'ymaslik, uning sha'ni va obro'siga tajovuz qilmaslik, har kimning sir saqlashi, erkin fikr yuritishi, erkin so'zlashi singari shaxsiy huquqlari bilan birga uning mulkka ega bo'lishi, turar joyli bo'lishi, daxlsizligi sizngari turli xildagi ijtimoiy huquqlari shariat talablariga va qonunlariga muvofiq tarzda himoya qilinishi zarurligi o'z ifodasini topgan. Imom Buxoriy, Imom Dorimiy, Imom Nasafiy, Imom Termiziy va boshqa ko'plab muhaddis allomalar to'plangan hadislarda ham inson huquqi va uni himoya qilish zarurligi bilan bog'liq masalalar haqida muhim ma'lumotlar keltiriladi. Inson huquqi masalasining hadislarda berilishi bejiz emas. Chunki islom dinida insonning sha'ni, qadr-qimmatini yuksak darajaga ko'tarilgan bo'lib, uni tahqirlashga qaratilgan har qanday urinish qoralanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining asosiy xususiyati «shaxs – jamiyat – davlat» o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iboratligi bilan xarakterlanadi. Demak, avvalo, inson (fuqaro)ning manfaati va ehtiyojlariga ustunlik beriladi. Davlatning uchinchi o'ringa qo'yilishi uning konstitutsiyaviy-huquqiy maqomini belgilashga asos bo'ladi. Buning ma'nosi shuki, davlat o'z faoliyati bilan fuqarolarga va jamiyatga xizmat qiladi. Shunday qilib, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida inson huquqiga tegishli bo'lgan davlatning inson huquqlari va erkinliklarini tan olish va himoya qilish majburiyati, inson (fuqaro) huquqlari va erkinliklari xalqaro-huquqiy andozalarga mos bo'lishi va bu sohada xalqaro huquqning milliy qonunchilikdan ustun turishi, inson huquqlari insonga trabiatan tegishli bo'lishi, barcha fuqarolarning bir xildai huquq va erkinliklarga egaligi, ularning tengligi hamda barchaga barobar taaluqliligi, inson (fuqaro) huquqlari tizimi davlat organlari vaskolatini belgilash va chegaralash mezonini ekanligi, fuqarolarning huquq va erkinliklariga putur yetkazmasliklari shartligi kabi xalqaro huquqning asosiy tamoyillari o'z ifodasini topgan.

References/ iqtiboslar

- 1.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 27 yiligiga bag'ishlangan tantanali marosimidagi ma'ruzasi. //Xalq so'zi, 2019-yil 9-dekabr.

2. Rustambayev M.X. Inson huquqi. – T.: “Yuridik publish”, 2022.
3. Saidov A.H. Hozirgi zamon asosiy huquq tizimlari. – T.: Adolat, 2004.
4. Matkarimova G.S. Xalqaro va milliy huquqda ayollarning gender va reprodaktiv huquqlari: Yurid. fan. dokt...dissertatsiya. – T.: 1998.
5. Hugo Grotius, The Rights of War and Peace, edited and with an Introduction by Richard Tuck, from the Edition by Jean Barbeyrac. Indianapolis: Liberty Fund, 2005. 1 vol.
6. Atayev M. Islomda bolalar huquqi. – T.: «O‘zbekiston», 2021.
7. Сюкияйнен Л.Р. Ислам и права человека в диалоге культур и религий. – М., 2014.

